

Att läsa om hållristningarna

Av CARL-AXEL MOBERG

Det har skrivits mycket om hållristningarna men det är ojämnt fördelat. Det finns t. ex. ännu inte på långt när tillräckligt med detaljerade publikationer av ristningarna själva med goda bilder, medan det å andra sidan överflödar av förslag till tolkningar av vissa enstaka ristningar. I detta försök till ledtråd genom litteraturen upptas det väsentliga av den förra sorten och ett mycket snävt urval av den senare. En del hänvisningar anknyter direkt till vad som står i det föregående kapitlet. Ytterligare litteraturhänvisningar finns i kapitlen om de olika områdenas ristningar.

Särskilda områden

Bland publikationerna av särskilda områdets ristningar är det klassiska verket rörande Bohusläns ristningar L. Baltzers stora samlingar *Hållristningar från Bohuslän*, 1881—1890; ny serie 1891—1908.

Ett mera hanterligt urval av samma bilder i mindre skala är hans *Några av de viktigaste hållristningarna samt en del af de fasta fornminnena i Bohuslän*, 1912.

Baltzers bilder har betytt och betyder fortfarande mycket för hållristningsforskningen; de hade för sin tid många förtjänster men motsvarar inte nutida krav på en hållristningspublikation.

De modernare undersökningarna rörande detta landskaps ristningar finns i regel i *Göteborgs och Bohusläns fornminnesförenings tidskrift* (här förkortat GFT). Där märks särskilt

ATT LÄSA OM HÄLLRISTNINGAR

viktiga arbeten av J. Alin, Å. Fredsjö, I. Lindquist och N. Niklas. son. I utställningskatalogen *Bronsåldersbild*, 1954, finns konstnärligt förträffliga fotografier, och en översiktlig inledning av Å. Fredsjö—C. Claesson, *Bohusländska minnesmärken*, 3, 1952.

A. Nordéns monografi över *Östergötlands bronsålder*, som kom ut 1925, ägnas till stor del åt landskapets hällristningar. Ett viktigt drag i framläggandet av dessa är försöket till systematisk analys i bild av de olika motiven var för sig. En vägledning av samme författare behandlar *Norrköpingsbygdens hällristningar*, 1936.

Hällristningar i Uppland har behandlats i uppsatser av G. Ekholm, främst i *Fornvännen*, 1918, samt i bronsåldersdelen av hans *Upplands bebyggelsehistoria*, 1921 och av E. Kjellén i *Upplands fornminnesförenings tidskrift*, 1939. Riksantikvarieämbetet förbereder ett verk om dem.

Om ristningar i Dalsland har G. Hallström och C. Claesson skrivit bl. a. i *Hembygdsboken om Dalsland*, 1929, och i *Hembygden*, 1932. .

Ristningar i Skåne är modernt och utförligt publicerade av C.-A. Althin i *Studien zu den bronzezeitlichen Felszeichnungen von Skåne*, 1945.

Den som främst utforskat hällristningarna av nordlig typ i Norrland är G. Hallström, Ymer, 1907 och 1942; *Fornvännen*, 1907—1909. Hans förarbeten till en större monografi har hittills resulterat bl. a. i en liten men viktig vägledning om *Hällristningarna i Nämforsen*, 1945.

Beträffande ristningar i särskilda områden i Sverige och på enstaka platser hänvisas i övrigt till uppgifter i kapitel längre fram i denna bok.

Hallströms stora publikation om ristningarna av nordlig typ i Norge utkom 1938, *Monumental art of northern Europe from the stone age I*, Dessa har också behandlats ingående bl. a. av

ATT LÄSA OM HÄLLRISTNINGAR

G. Gjessing: *Arktiske helleristninger i Nordnorge*, 1932, *Nordenfjelske ristninger och malingen av den arktiske gruppe*, 1936, samt uppsatser i *Jabrbuch fir prähistorische und ethnographische Kunst*, 1935, *Universitetets oldsaksamlings årbok*, 1935, *Acta archaeologica*, 1935, samt E. Engelstad, *Ostnorske ristninger og malingen*, 1934. Gjessing har också publicerat *Ostfolds jordbruksristninger*, 1939, medan J. Bee utgivit *Felszeichnungen im westlichen Norwegen*, 1932, och E. och P. Fett *Sydvestnorske helleristninger*, 1941.

Om Danmarks ristningar finns det att läsa i J. Brondsted, *Danmarks Oldtid II*, 1939, s. 133—150 och 287—289, samt i H. C. Broholm, *Danmarks Bronzealder II*, 1944, kap. VIII. Bornholmsristningarna har behandlats av E. Vedel, *Bornholms Oldtidsminder og Oldsager*, 1886, samt av P. V. Glob i *Fra Nationalmuseets Arbejdsmark*, 1948.

Allmän litteratur

Redan 1848 utkom A. E. Holmbergs *Skandinaviens hällristningar, Arkeologisk avhandling*. En senare översikt rörande ristningarna under bronsåldern är G. Ekholms *Bronsålderns hällristningar i Nordisk kultur XXVII*, 1931. Den nyaste sammanfattningen står i den svenska upplagan av H. Kähns, *Europas förhistoriska klippkonst*, 1955.

Kähns ofta fantastiska framställning har även i fråga om de nordliga ristningarna (de »sensoriska») reviderats av H. Arbmán, vilken nyskrivit kapitlet om de sydliga (de »imaginativa») hällristningarna i Skandinavien,

Det är Arbmán som diskuterat användningen av färg på den märkliga fiskeristningen vid Kville, som upptäckts av Å. Fredsjö, GFT 1943. Om färgspår på en norsk ristning, se E. Johansen i *Naturen*, 1944.

ATT LÄSA OM HÄLLRISTNINGAR

Om skålgropar finns ett viktigt arbete av O. Lidén, *Hällgröpningsstudier*, 1938.

I samband med de runda tecknen nämns ovan uppfattningen att ett par »sandaler» kan ristas som ett »hjul kors». Iakttagelsen är framlagd av Althin i arbetet om de skånska ristningarna,

Skeppsbilderna har givit anledning till mycken spekulation och många rekonstruktionsförsök. Se till exempel P. Dahlgren, *Primitiva skepp*, 1932.

Om bemanningsstreck, se Å. Fredsjö, GFT 1946—47.

Av fordon och jordbruksredskap har plogarna eller rättare sagt årdren blivit mycket omskrivna; i P. V. Glob, *Ard og plov i Nordens oldtid*, 1951, finns litteraturhänvisningar.

Den främste talesmannen för ett samband mellan hällristningarna och skrift i form av runor är A. Nordén.

Hällristningarnas geografi kan belysas bl. a. med kartskissen i C.-A. Althin, *Studien ... von Skåne* (se ovan), fig. 9, och därtill anslutande text. Den norske forskare som citeras med instämmande är G. Gjessing.

Jämförelser mellan hällristningar och andra bilder har särskilt gjorts av C.-A. Althin i *Studien... von Skåne*, samt N. Niklasson i GFT 1946—1947. Det sistnämnda arbetet innehåller även beträffande andra frågor kommentarer till Althins åsikter.

I fråga om hällristningar utanför Norden finns på svenska H. Kiähns redan omtalade bok. Den del av dessa ristningar, med vilka de nordliga i Skandinavien närmast kan jämföras, behandlas i H.-G. Bandi och J. Maringer, *Istidens konst*, svensk uppl. 1955. Beträffande Norditalien, se P. V. Glob i tidskriften *Kuml*, 1954 och A. Nordén i *Kultuurhistoriska studier tillägnade Nils Åberg*, 1938.

Den uppfattning om hällristningarnas ålder, som med vissa reservationer främst följs i denna bok, har utförligt framlagts

ATT LÄSA OM HÄLLRISTNINGAR

och motiverats av C.-A. Althin i *Studien... von Skåne*, 1945. Banbrytande för denna var en uppsats av C. A. Nordman i *Oldtiden*, 1916. N. Niklasson har i GFT 1946—1947 velat göra gällande att en viktig ristning i Bohuslän bör dateras till stenåldern. A. Nordén har särskilt velat hävda ristningarnas kontakt framåt i tiden.

Om datering genom läge, se S. Hallbäck i *Fornvännen*, 1944. I fråga om sambandet mellan folketro och hällristningar sägs tänkvärda ting av O. Lidén i *Hällgröpningsstudier* och C.-A. Althin i en uppsats i *Folkkultur*, 1945. Här följs samma uppfattning om de magiska tecknens roll som den sistnämnde utvecklar.

Den gamla uppfattningen om ristningarna som bl. a. »reportagebilder» skildras — jämte annat ur hällristningsforskningens historia — av I. Andersson i *Skånes historia till Saxo och Skånelagen*, 1947, s. 106 ff. En sådan uppfattning, blandad med andra lika eller ännu mer ohämmat fantastiska inslag, skymtar i Å. Ohlmarks *Svenskarnas tro genom årtusenden*, del I, 1947. Där emot torde det finnas anledning att fästa mera avseende vid vad Ohlmarks i samma bok framkastar beträffande fångstmagi eller totemism i norr — en fråga som tidigare berörts även av G. Hallström och G. Gjessing.

Det var O. Almgren som förde fram uppfattningen om de sydliga hällristningarna såsom bilder av kulthandlingar — av gudstjänster. Hans bok *Hällristningar och kultbruk*, 1926—1927, har på ett märkligt sätt dominerat diskussionen i årtionden. C.-A. Althin har däremot i *Studien ... von Skåne* slagit in på andra vägar. Se även J. Bing i *Ord och bild*, 1920.

Frågan om ristarna var soldyrkare besvaras med ett övertygat ja av J. Brendsted i den ovan nämnda översikten samt särskilt i *Bronzealderens Soldyrkelse*, 1938.

Av fruktbarhetens tecken och bilder har hjortmotiven behand-

ATT LÄSA OM HÄLLRISTNINGAR

lats särskilt av I. Lindquist i GFT, 1923, N. Niklasson i GFT, 1946—1947, och C.-A. Althin i *Studien ... von Skåne*. G. Ekholm har företrätt uppfattningen om ristarnas särskilda samband med dödstro; S. Marstrander i *Viking*, 1941.

Frågan om hällristningarnas användbarhet som historiska källor slutligen har belysts ej minst genom C.-A. Althins sammanställningar mellan ristningsbilder samt motiv på införda bronser och italienska bildstenar.

Hällmålningar och hällristningar som konst

Av SVERKER JANSON

Hällmålningarna och hällristningarna utgör den äldsta bildande konsten i Europa. De representerar också den äldsta monumentalkonst, som vi äger. Sedan gammalt brukar man skilja på två olika slag av ristningar och målningar, nämligen de naturalistiska och de stiliserade. I Sverige förekommer de naturalistiska bildframställningarna i de norrländska landskapen; de stiliserade ristningarna finner man i Svealand och i Götaland.

De *naturalistiska målningarna och ristningarna* har ansetts tillhöra ett primitivare stadium. Av olika skäl har man även menat, att de är äldre, och att de har tillkommit företrädesvis under stenåldern. De sydsandinaviska ristningarna däremot anses vara yngre, huvudsakligen från bronsåldern. Därmed skulle de också representera ett yngre och mera utvecklat konststadium.

En av orsakerna till detta resonemang är givetvis, att de »klassiska» grottmålningarna, de paleolitiska, som framstår som oöverträffade i sin dekorativt naturalistiska elegans, ovedersägligen är de äldsta. De har ofta kallats för världshistoriens äldsta konstverk. De nordskandinaviska ristningarna och målningarna har då betraktats som enklare och yngre utlöpare under mesolitisk och neolitisk tid (omkring 10000—3000 f. Kr. resp. 3000—13000 f. Kr.).

Ett studium av våra nordskandinaviska målningar och ristningar visar, att de äger bestämda stilegenskaper. Utmärkande för denna konst — och detta gäller även för de europeiska

HÄLLMÅLNINGAR OCH HÄLLRISTNINGAR SOM KONST

grottmålningarna — är inte enbart det naturalistiska draget, som alltid brukar framhållas. I själva verket är naturalism i detta sammanhang en missvisande benämning, som i viss mån kan sägas försvåra uppfattningen av de uttrycksmöjligheter, som ryms i denna konst. Dessa bilder har nämligen ett markerat inslag av primitiv formgivning. De visar också genomgående, hur starkt begränsade uttrycksmöjligheterna är. Målaren eller ristaren rör sig aldrig utanför ett visst schema. Inom schemats gränser kan han uppvisa större eller mindre skicklighet, och på så sätt åstadkomma mer eller mindre avancerade bilder. Men han når aldrig över de till synes från början angivna gränserna. För alla dessa bilder gäller nämligen, att uttrycksmedlen är fåtaliga. Naturalismen ligger endast däri, att konstnären tar fasta på det *karaktäristiska*, på samma sätt som karikatyrtecknaren framhäver vissa drag och detaljer, som sedan helt dominerar bilden och ger den dess särart. Detta gör han utan hänsyn till riktiga proportioner eller andra naturalistiska drag (bild 2, 3, 16, L7).

Det är just förmågan att fånga och framhäva vissa karaktäristiska drag och detaljer, som dessa förhistoriska konstnärer odlar och vari de stundom når en suverän skicklighet. Som exempel kan nämnas de bästa europeiska grottmålningarna. Framställningssättet på dem ger åskådaren ett starkt intryck av naturalism, därför att det karaktäristiska så helt dominerar. I de mest berömda bilderna är detta så starkt och påträngande, att det så gott som döljer de primitiva dragen. Har man detta i minnet, är de trots den enastående långt drivna skickligheten, som man inte nog kan beundra, konsthistoriskt sett inte så svår-förklarliga. Framställarna av de europeiska grottmålningarna eller de nordskandinaviska bildframställningarna har varit oförmögna till rent naturalistiska bilder. Däremot har de under årtusenden och årtusenden odlat en *karaktäriserande konst*, och

HÄLLMÅLNINGAR OCH HÄLLRISTNINGAR SOM KONST

häri, men också endast i denna speciella art, är de mästare (bild 3110);

Man kan lättast iakttaga dessa primitiva drag på de nordskandinaviska, enklare bilderna. Man ser snart, att djurbilderna — som det nästan alltid är fråga om — är tecknade efter vissa bestämda regler. Djuren är tecknade i profil (bild 1—3). Profilteckningen är också på de bästa bilderna konsekvent genomförd: man ritar endast ut ett benpar. Undantag från denna regel är, att man alltid återger bägge öronen på djuren (bild 2). Teckningen kan antingen vara utförd som linjeteckning eller som silhuett.

Det naturalistiska draget åstadkommer man på två sätt. Man markerar först och främst vissa karaktäristiska drag i djurets kropp. Älgarnas puckel, mule och hagskägg, deras karaktäristiska rygglinje framhäves (bild 16). På så sätt fångar man med några enkla linjer hela kroppsformen. Djurens tunga framkropp låter man kraftigt kontrastera mot den lätta bakkroppen (bild 3). De på norska atlantkusten förekommande valfigurerna är ritade på detta sätt med en enkel linjeföring, som helt är inriktad på att karaktärisera kroppsformen.

Det andra sättet att uppnå det naturalistiska draget är ristarnas och målarnas förmåga att återge rörelsen hos det avbildade djuret. Älgbilderna får härigenom ofta en vitalitet, som gör att man i Övrigt inte fäster uppmärksamheten vid det primitiva teckningssättet. Genom att vinkelställa benen på djuren, genom att understryka den förändrade form, som djurkroppen får vid rörelse, åstadkommer man ett »levande» intryck. Det är visuella bilder, som man skapar.

Samma säkerhet och karaktäriseringsförmåga utmärker ofta de småskulpturer, som avslutar skaften etc. på en del av de skifferföremål, vilka man finner på de norrländska stenåldersboplatserna. Ofta är dessa figurer gjorda med stor elegans.

HÄLLMÅLNINGAR OCH HÄLLRISTNINGAR SOM KONST

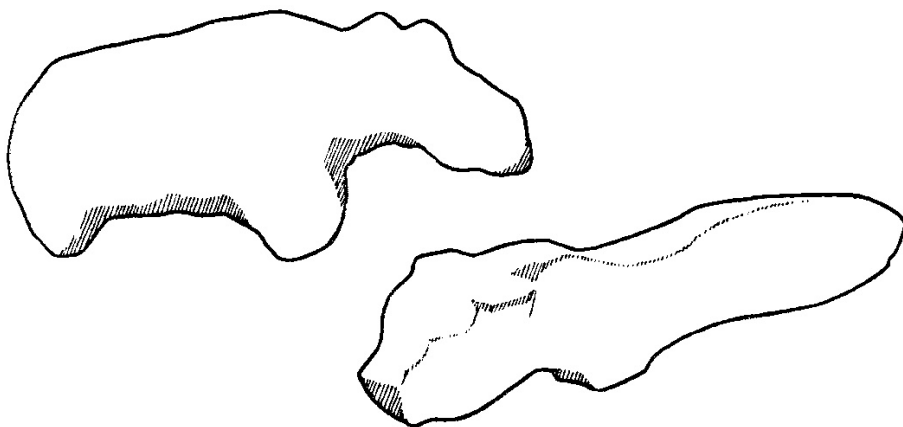

Bild 10. Björnbild från Ängsta, Frostvikens socken, Jämtland, och björnhuvudet från Tjärn, Aranäs socken, Ångermanland

Det finns ett relativt stort antal sådana småföremål. Undantagsvis är de gjorda i något större format. Så är fallet med den märklige björnbilden från Ängsta, Frostvikens socken i Jämtland eller det karaktäristiska och säkert skurna björnhuvudet från Tjärn, Aranäs socken i Ångermanland (bild 10). Av samma art är det ofta avbildade älghuvudet från Alunda socken i Uppland; ett av de elegantaste och styvaste proven på stenåldersskulptur.

Förklaringen till att man specialiserat sig på denna karaktäriserande bildframställning, och därför också lyckats och nått så långt i denna speciella genre, är att dessa konstnärer var jägare. Detta har ofta framhållits, och det måste också vara riktigt. Det är jägarens ständiga, under generationer upptränade iakttagelser av det för livsuppehållet nödvändiga villebrådet, som har åstadkommit denna konst. Den hänger helt samman med anskaffandet av födan och är helt betingad av jakten. Så snart man någon gång förrirrar sig utanför den givna motivkretsen, ser man att den uppdrivna skickligheten inte räcker till. I några

HÄLLMÅLNINGAR OCH HÄLLRISTNINGAR SOM KONST

enstaka fall har man avbildat människofigurer bland alla djurfigurerna — t. ex. vid Nämforsen och Flatruet. Här har man tecknat en del kroppar som trianglar med huvuden på, och det naturalistiska draget är här till stor del borta. Dessa teckningar kan inte på långt när mäta sig med djurteckningarna.

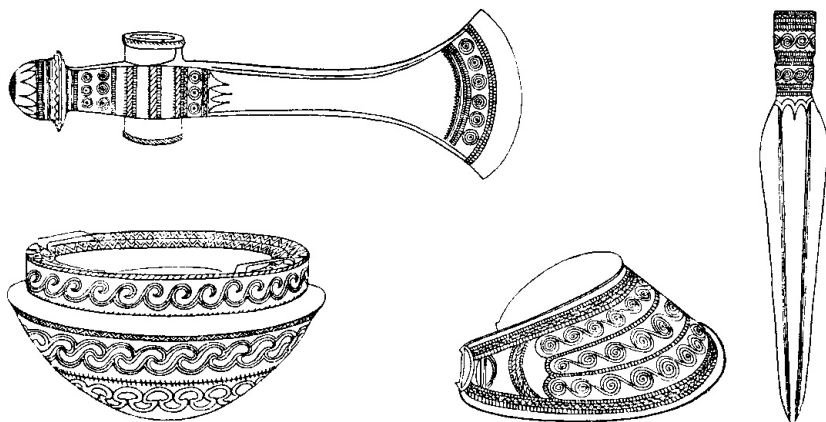
Dessa nordskandinaviska bilder anses ha tillkommit i jaktmagiskt syfte. Så länge det har funnits folkgrupper, som haft de stora norrländska vidderna till sina jaktmarker och har levat ett primitivt jägar- och fiskarliv, så har man också i jaktmagiskt syfte utövat denna konst. Detta innebär, att det är synnerligen vanskligt att på stilistiska grunder datera bilderna. De genomgående stildrag, som man här finner, är inte tillräckligt tidsbestämmande. Sannolikt har denna konst skapats under utomordentligt långa tidsrymder. Man kan nu inte säga, hur långt fram i tiden den når. Tänkbart är, att dessa bilder har framställts under sydsandinavisk stenålder, bronsålder och järnålder (jfr. kap. Hällristningar i Norrland).

De sydsandinaviska stiliserade ristningarna uppvisar en medveten, reflekterande bildframställning. Ristarna äger inte i samma grad den karaktäriserande förmågan och de har inte den visuella blicken. De har i stället inmutat andra områden för sin konst, som äger en större spännvidd, och som gagnar andra ändamål än enbart livets nödortf (bild 6, 14, 30, 31).

De äldsta ristningarna av detta slag torde med ganska stor säkerhet kunna dateras till bronsåldern. Av olika skäl har man också antagit, att dessa bilder ristades även under järnålderns tidigare skeden, under århundradena kring Kr. f. Man kan förmoda, att dessa hällristningstavlor även har utförts senare under järnåldern, ehuru man ännu inte har säkra bevis härför.

Från dessa tidsskeden, bronsåldern och järnåldern, har man ett rikhaltigt redskapsmaterial. Föremålen är ofta rent hantverksmässigt sett mycket skickligt gjorda. Formgivning och orna-

HÄLLMÅLNINGAR OCH HÄLLRISTNINGAR SOM KONST

*Bild 11. Föremål från bronsåldern, funna i Sverige.
Efter Montelius Minnen*

mentik fyller högt ställda krav. Som konsthantverk är det omfattande och rikt varierat, och man har ofta tagit fram det som exempel på att konsten i Norden under dessa förhistoriska tider stod på en mycket hög nivå. Särskilt har man i bronsålderns hantverk och ornamentik velat se bevis på ett kulturellt uppsving (bild 11, 12). Den nordiska bronsålderskulturen skulle då utgöra något av det förnämligaste som Europas forntid kan framvisa. Man bibringas den uppfattningen, att det här är fråga om en högtstående kultur, som har lämnat det primitiva stadiet långt bakom sig.

Frånsett att sådana påståenden ofta är uppblandade med mer eller mindre medveten nationalism, som lätt får spelrum inom ett forskningsområde som arkeologin, så ligger förklaringen framför allt i att man så ensidigt utgår från konsthantverkets produkter. Där finner man en långt driven teknisk skicklighet och dekorativ säkerhet (bild 12). Men detta berättigar inte till allmänna värderingar rörande den förhistoriska konsten i Norden, och ännu mindre till vittgående slutsatser om den kulturella

HÄLLMÅLNINGAR OCH HÄLLRISTNINGAR SOM KONST

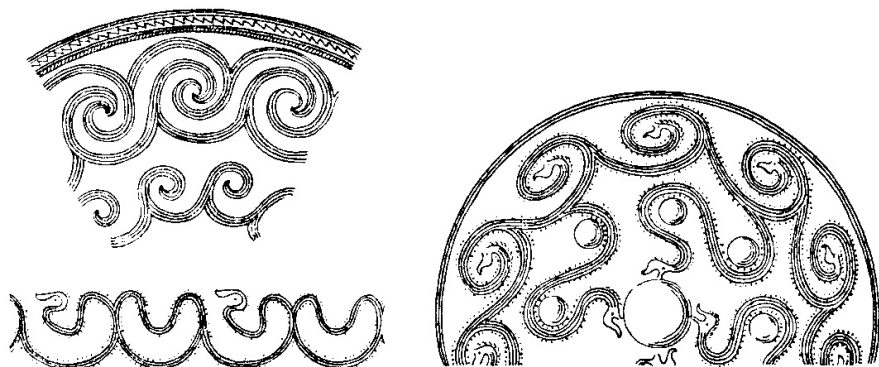

Bild 12. Ornamantik på bronsåldersföremål. Efter Montelius Minnen

nivån. Man bortser nämligen ifrån, att man med få undantag inte kan studera den fria konsten, den bildande. Den har varit utförd i ett förgängligt material, och detta har som regel inte blivit bevarat till våra dagar. Utan att ta hänsyn härtill kan man inte rätt värdesätta eller förstå forntidens konst. Ur denna synpunkt är därför de sydiskandinaviska hållristningarna av särskilt intresse. Bilden blir skev, om man inte tar med även dessa och ställer dem vid sidan av konsthantverkets produkter.

Figurerna på de sydiskandinaviska ristningarna är liksom beträffande de norrländska starkt schematiserade. Det primitiva draget är för ett modernt öga starkt framträdande. Även här är man klart bunden till ett visst schema, som inte tillåter en friare gestaltning. Detta utesluter givetvis inte att hållristningarna ofta är utomordentligt skickligt gjorda, fascinerande, och att de utan tvekan hör till de märkligaste konstskapelserna från förhistorisk tid i vårt land (bild 14).

Utmärkande för denna konst är det *redogörande tecknings-sättet*. Man har framhållit, att detta är ett framträdande drag i primitiv konst på ett visst kulturstadium med en bofast, jordbrukande befolkning. Den naturalistiskt karaktäriserande framställningen förekommer inte i sådana sammanhang. Det har

HÄLLMÅLNINGAR OCH HÄLLRISTNINGAR SOM KONST

också ofta påpekats, att det avbildningssätt som är utmärkande för de sydsckandinaviska ristningarna även återfinns på barn-teckningar.

För dessa ristare är det inte fråga om att bilden skall ha ett med verkligheten överensstämmande utseende, utan den skall i i stället innehålla vissa element eller redogöra för vissa detaljer, hh som är viktiga för uppfattningen och förståelsen av bilden. Man avbildar därför icke vad man ser, utan vad man vet om föremålet. Man redogör för ett skepps konstruktion genom att demonstrerande rita reling, spant och köl (bild 6). En vagn ritas med alla hjulen väl avbildade, liksom viktiga detaljer i vagnens konstruktion (bild 29). Hjulen ritas utlagda på marken vid sidan av vagnen, sammanhållna av vagnens konstruktiva i delar. Man har inget behov av jägarens visuella framställnings-sätt. Här är det i stället fråga om en redogörande, reflekterande konst av primitivt slag. Man har framhållit, att dessa hållristningsbilder är från konstens barndom, och detta är ett träffande uttryck.

Detta primitiva sätt att teckna betyder emellertid inte, att denna konst är regellös. Det är en betydande överdrift, när man starkt framhäver planlösheten och understryker saknaden av komposition. Man påpekar, att bilderna står utan inbördes sammanhang, och att figurer av olika slag och utförande planlöst | korsar varandra, så att ristningarna bildar ett virrvarr av figurer. Detta innebär i stora stycken en missuppfattning. Detta stora material är visserligen inte stilmässigt genomarbetat, men en snabb överblick visar, att man mycket ofta finner en medveten komposition. Man kan t. ex. peka på den kända ristningen vid Fossum i Tanums socken (bild 30) — en av de märkligaste hållristningstavlor, som vi äger. På en förhållandevis liten yta finns här en medvetet arrangerad komposition med alla figurerna tätt sammanhållna och ordnade i rader — skepp, djur och män-

HÄLLMÅLNINGAR OCH HÄLLRISTNINGAR SOM KONST

niskor — allt hugget på ett enhetligt sätt och med en kraftigt genomförd teckning. Många andra exempel kan nämnas från ristningstavlorna i Östergötland, Bohuslän och Dalsland (bild 35, 6, 21, 22, 23, 31) eller från de »inramade» ristningarna på hållarna i Kiviksgraven i Skåne.

I många fall är vidare den oordnade placeringen av figurer, ofta ristade över varandra, skenbar. Ristningarna har i stor utsträckning tillkommit successivt. De nyhuggna figurerna med färska huggspår eller de för ett bestämt ändamål imålade, var en gång de enda framträdande eller synliga bilderna. Det är först nu när alla figurerna — kanske tillkomna under långa tidsföljder — betraktas tillsammans, som frånvaron av komposition ofta blir så påtaglig. Detta intryck ökas av allt klotter (påbörjade figurer etc.) som är så vanligt på hållristningarna. Men en gång, när ristningen var i bruk, har tavlan säkerligen inte haft detta utseende. Denna konst är i själva verket inte på något sätt regellös. Här gäller samma förhållanden som beträffande de nordskandinaviska bilderna. Lagar och regler för hållristningskonsten är bestämda och stränga. Man rör sig inom snäva gränser i den primitiva konstutövningen.

De stora figurerna på de sydsksandinaviska ristningarna — t. ex. den stora mansfiguren vid Litsleby i Tanum (bild 14), »Skomakaren» i Brastad, tjurarna från Tegneby i Tanum (bild 22), de största skeppsfigurerna — är omsorgsfullt och konsekvent tecknade. Stiliseringen är här ett markant drag. De största människofigurerna tecknas konsekvent med huvudet i profil, överkroppen en face, »vridning» i höftpartiet, benen i profil, ofta med en kraftig markering av vaderna; fötterna slutligen sedda uppifrån, ibland med tårna utritade. Man känner igen detta schema i sin fulländade form med den skenbara vridningen av kroppen från ett större och märkligare konstområde, från den egyptiska konsten, som visar hur långt man konst-

HÄLLMÅLNINGAR OCH HÄLLRISTNINGAR SOM KONST

närligt kunde nå utan att ändå bryta mot denna schematiska begränsning. Här uppe tar man de första stapplande stegen.

Detta är en redogörande konst. Som en följd härav tecknas djurfigurerna som regel i profil. Man observerar, att alla fyra benen utritas, i motsats till vad fallet är med de nordskandinaviska djurbilderna. Som ett annat exempel kan nämnas fotsulorna, ett av de vanligaste motiven, i sin enklaste schematiska form tecknas dessa som en oval, med ett streck eller dubbelstreck som markering för hålfoten. Ibland ritar man omsorgsfullt ut alla tårna. Stundom överraskas man av huggna fotsulor, som liksom faller utanför den schematiska ramen. Man har helt enkelt gjort ett avtryck av en våt fot på hällen, och sedan huggit in avtrycket. Man ser detta på den starkt insvängda linjen för hålfoten.

Utan tvekan kan man i vissa fall urskilja särskilda ristare, något som också tidigare har framhållits. Detta gäller särskilt vissa hållristningstavlor i Tanum. Troligt är också, att de bästa tavlorna, som visar en kraftig och imponerande utformning, inte har tillkommit utan att man förutsätter en lång konstnärlig utveckling. Här torde säkerligen ett närmare studium av detta mycket skiftande och stora material rent stilmässigt kunna leda till resultat av kronologisk betydelse. Därvid måste man dock komma ihåg, att man rör sig med ett primitivt teckningssätt. Detta är dessutom avpassat efter det hårda och grova materialet. Man har inte tagit hänsyn härtill, när man tror sig kunna inordna t. ex. skeppsfigurer i typologiska serier, som sedan får kronologisk betydelse. Här har man överfört stilstudiet från ornamentiken till ett annat konstområde. Dessa med grova schematiska linjer tecknade figurer eller de uthuggna silhuettbilderna är framställda under andra förhållanden och med annat syftemål än den ornamentala utsmyckningen.

Det har framhållits, att de sydiskandinaviska hållristningarna

HÄLLMÅLNINGAR OCH HÄLLRISTNINGAR SOM KONST

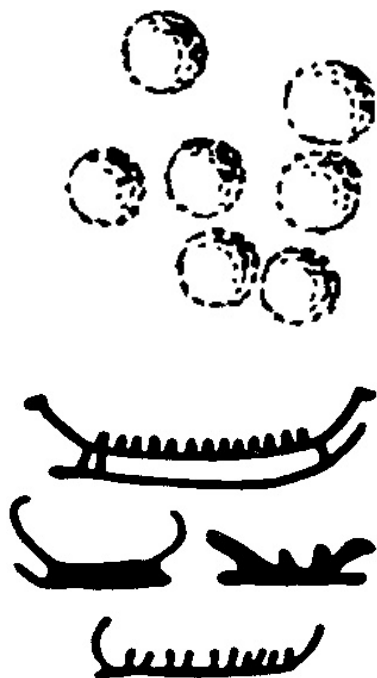
visar en schematiserad, redogörande konst. Det skulle dröja ofantligt länge innan man här i Norden lämnade detta primitiva stadium. Bronsålderns och järnålderns konsthantverk är, sett i ett större sammanhang, produkter av samma miljö. Konsthantverket skall därför ses i belysning av den övriga konstnärliga alstringen. Först då får man en riktigare uppfattning av bronsålderns och järnålderns konst, där ett primitivt drag är tydligt framträdande. Elegansen och den tekniska skickligheten hos konsthantverksprodukterna är här inget motsägande. Den primitiva konstens styrka ligger i det ornamentala, och här når man ett mästerskap, som inte äger motsvarighet inom den bildframställande konsten.

Dessa förhållanden förringar givetvis inte det märkliga i hällristningskonsten. Man fångas av kraften i framställningen, och man häpnar ofta över den konstnärliga förmågan, att med bestämda uttrycksmedel nå så expressiva resultat inom en begränsad ram. Den bundna form, som konstnären »tvingas» använda sig av, ger bilderna deras suggestiva kraft.

ABC på hållristningar

Av SVERKER JANSON och CARL-AXEL MOBERG

Meningen med de närmast följande bilderna är att visa de verkligt vanliga figurerna och tecknen på hållristningarna. På snart sagt varje ristningsfält i Sverige ser man något eller några av dessa motiv. Det är de, som ger de nordiska hållristningarna deras huvudsakliga karaktär. Vad som återstår härutöver är framställningar, som visserligen kan vara mycket intressanta och ytterst viktiga för uppfattningen av ristningarna, men de är mindre vanliga eller rent av sällsynta.

Av alla tecken och figurer på hållristningarna är skålgroparna talrikast och vidast spridda. De kan vara mycket olika stora samt uppträda ensamma eller i till synes oregelbundna hopar, utan beröring med varandra eller för- enade medelst linjer och »kana- ler»; de kan också vara ordnade i rader och led.

Båtar och skepp är närmast de vanligaste inslagen på hållristningarna. De kan vara ritade på olika sätt, med enbart linjer eller med huggna ytor. De kan ha eller sakna bemanningsstreck,

ABC PÅ HÄLLRISTNINGAR

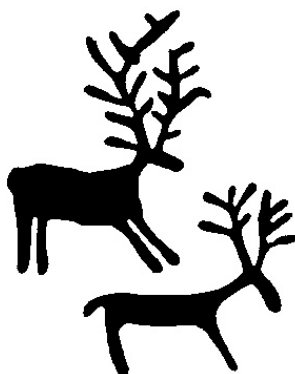
och de kan förekomma ensamma eller flera tillsammans — stundom i stort antal. Vissa figurer — t. ex. människobilder och tecken — kan vara förenade med skeppsbilderna.

Skålgroparna och skeppsbilderna tillsammans utgör den ojämförligt största delen av alla de sydliga ristningarna.

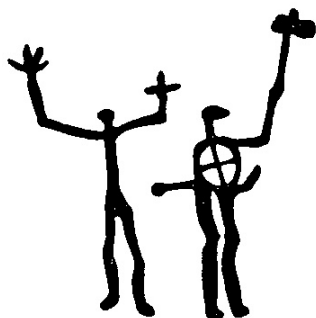
Cirkelrunda tecken kan vara utförda som ringar, enkla eller koncentriska, med eller utan mittpunkt (stundom en skålgrop), och med eller utan ekrar. Båda formerna ser ut som sköldarna på vissa människofigurer, och hjulkorsen dessutom som hjulen på vagnsbilder. Ibland kan de likna två fotsuletecken ställda intill varandra.

Fotsuletecken finns i olika utförande: med enkla konturer, med eller utan tvärstreck, och med tår. Ofta är de satta parvis.

Hjortar är de vanligaste bestämbara djuren på sydliga ristningar.

ABC PÅ HÄLLRISTNINGAR

Män kan avbildas med två lyfta händer, eller med vapen. På sydliga ristningar, där bilderna av män är talrikare än på de nordliga, är det vanligt att könsorganen är tydligt angivna. Bilder av kvinnor är tämligen sällsynta.

Yxor är vanligast bland bilder av vapen och redskap, ej blott burna av män, utan också avbildade för sig, stundom i stort antal på samma ristning.

Älgen är det vanligaste djuret och det vanligaste motivet överhuvud taget på nordliga ristningar.

Hällristningar i Norrland

Av SVERKER JANSON

I vårt land har man påträffat *sju hällmålningar*, alla belägna i Norrland. Samtliga målningar har ett karaktäristiskt läge. De är nämligen utförda på lodräta, vanligen något överhängande bergväggar. Ofta bildar utskjutande klippartier ett tak över målningen. Det har framhållits, att det skulle vara just detta förhållande, som till våra dagar har bevarat några av alla de målningar som en gång säkerligen har framställts.

Målningarna är utförda med järnockra med fett som binde-medel. På några av dem kan man tydligt se, hur färgen har trängt ett stycke innanför den halvt genomskinliga bergytan av kvartsit. Så är t. ex. fallet med målningen på Flatruet. Antagligen är det just detta förhållande, som har gjort att färgen aldrig har blivit uttvättad.

Det är anmärkningsvärt, att man ännu inte har funnit både målningar och ristningar på samma plats. Man känner inte heller + till några imålade ristningar. Stilistiskt sett föreligger emellertid ingen skillnad mellan målningar och ristningar. Man finner dem också inom samma område i landskapen Härjedalen, Jämtland och Ångermanland. Varken söder eller norr härom har målningar eller ristningar av detta slag påträffats (bild 15).

Alla hällmålningarna har upptäckts i sen tid. Första gången en målning omtalas i litteraturen är 1891; den sist påträffade målningen vid Fångsjön i Jämtland hittades så sent som 1950.

De kända målningarna är följande:

Flatruet, Storsjö s:n, Härjedalen

Särvsjö, Hede s:n, Härjedalen

HÄLLRISTNINGAR I NORRLAND

Hästskotjärn, Kalls s:n, Jämtland

Skärvången, Föllinge s:n, Jämtland

Skärvången, Föllinge s:n, Jämtland

Fångsjön, Ströms s:n, Jämtland

Åbosjön, Sidensjö s:n, Ångermanland

Målningen i Åbosjön är märkvärdig genom sitt läge. Den är nämligen den enda målning eller ristning i Norrland, som är känd från kustområdet, omkring två mil väster om Örnsköldsvik. De båda målningarna vid Norra Skärvången, belägna intill varandra, är svagt och otydligt målade. Detsamma gäller den lilla målningen vid Särvsjö, som är svår att se. Säkert finns det många fler målningar, som ännu ej blivit upptäckta. Svårigheten är att finna dem i de stora ödemarkerna. Hittills har man träffat på dem genom tillfälligheter.

De *norrländska hållristningarna* lämnar oss ett betydligt större material, ehuru man endast känner fem ristningslokaler. Detta beror framför allt på det överväldigande rika ristningsfältet vid Nämforsen i det nordliga Ångermanland. Egendomligt nog har man i Sverige, med något undantag, inte funnit ristningar, som är utförda på sådana lodräta hållar som målningarna. Ristningen vid Landverk, Ånnsjön i Jämtland, har dock en placering, som närmast påminner om målningarnas. Både ristningarna och målningarna har sina närmaste motsvarigheter på norska sidan inom Trondheimsområdet. De *norrländska hållristningslokalerna* är:

Landverk, Ånnsjön, Åre s:n, Jämtland

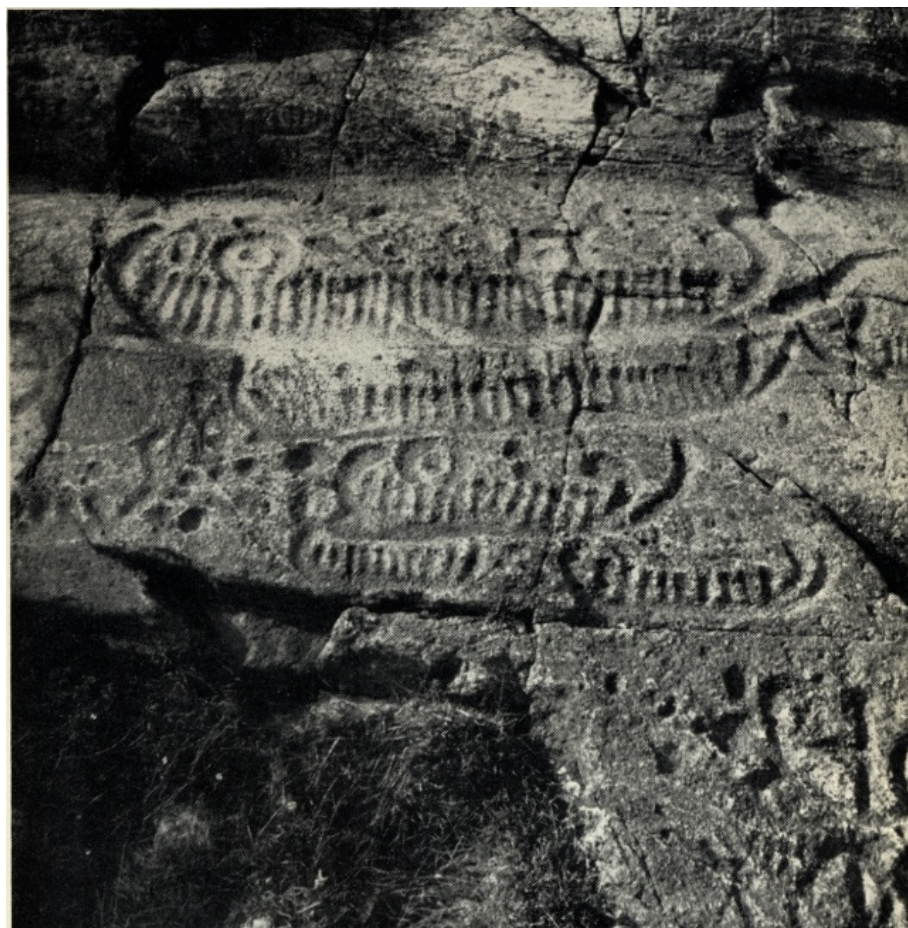
Kärrån, Ånnsjön, Åre s:n, Jämtland

Glösa, Alsens s:n, Jämtland

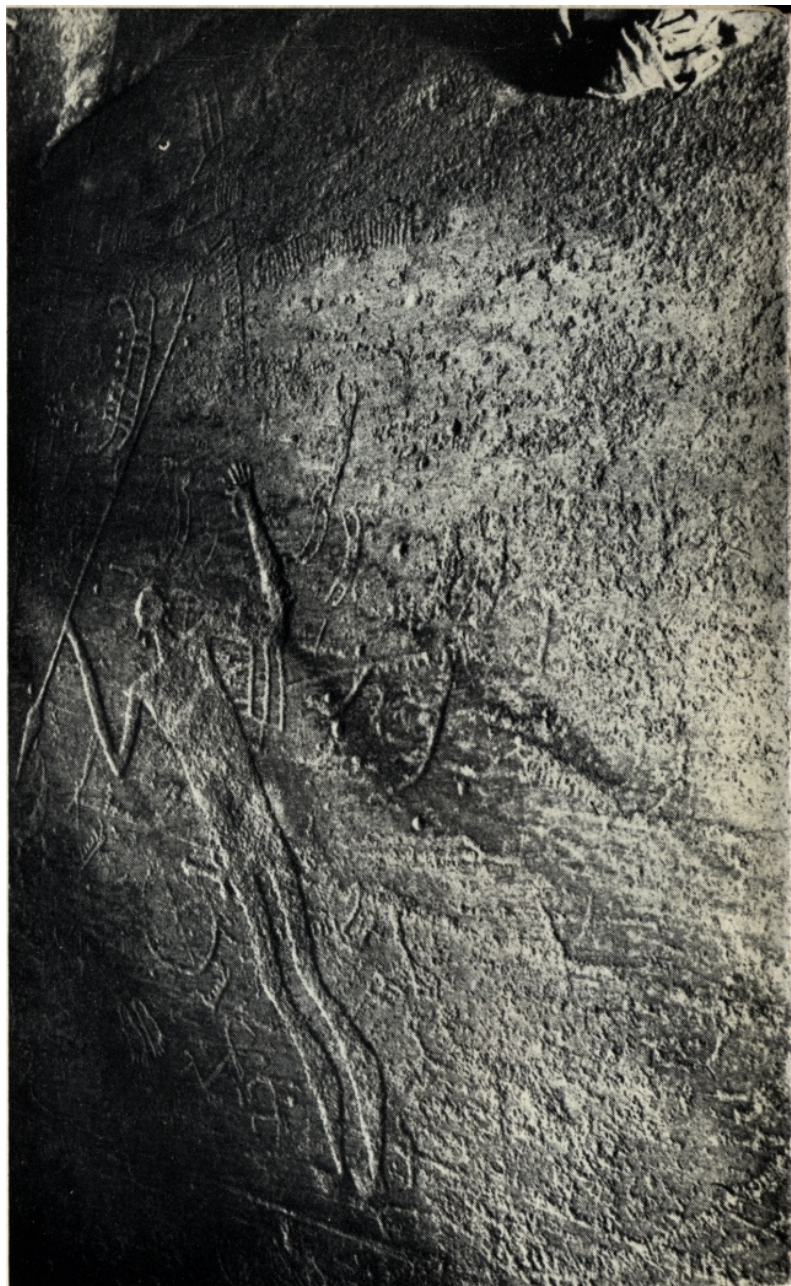
Gärde, Offerdals s:n, Jämtland

Nämforsen, Ådals-Lidens s:n, Ångermanland

Av dessa ristningar är de bägge från Kärrån obetydliga och otydliga. Den ena är ristad på en lös håll, som nu är inflyttad till Jämtlands Läns Museum i Östersund. De *norrländska rist-*

*Bild 13. Hällristning vid Lökeberg, Foss socken, Bohuslän
Foto Iwar Andersson, Riksantikvarieäm*

*Bild 14. Hällristning vid Litsleby, Tanums socken, Bohuslän
Foto Claes Claesson, Riksantikvarieämbetet.*

HÄLLRISTNINGAR I NORRLAND

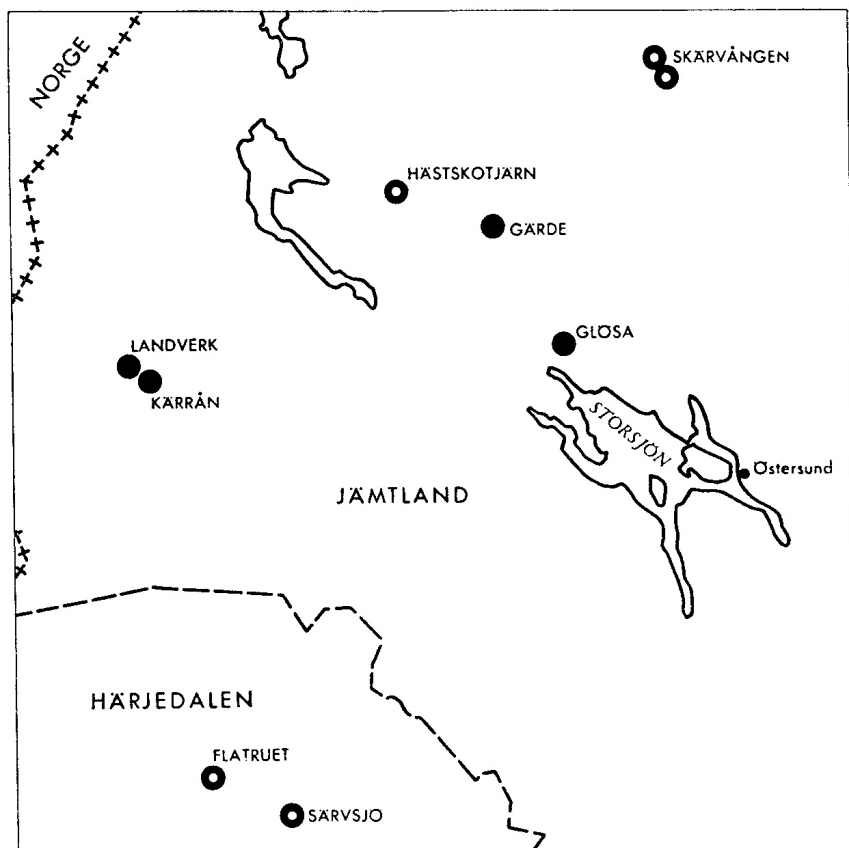
ningarna i övrigt är alla inhuggna på mer eller mindre sluttande hållar, alla belägna vid sjöar eller vattendrag.

Sammanlagt har man alltså funnit tretton lokaler i Norrland med målningar och ristningar. Av dessa intar Nämforsen en särställning. Här finns inte mindre än omkring 200 grupper med ristningar; tillsammans innehåller dessa närmare 1400 figurer. Ristningarna vid Nämforsen är även mycket märkliga genom att man här på samma plats har dels ristningar av den speciellt norrländska typen, dels ristningar av sydiskandinavisk typ med solhjul, fotsulor, skepp och skålgropar. Sådana ristningar förekommer i övrigt inte förrän man kommer ned till Uppland. Här finns alltså ett stort tomt område utan ännu kända ristningar.

De norrländska bildframställningarna har alltid ett karaktäristiskt läge, som klart skiljer dem från de sydiskandinaviska, I motsats till dessa förekommer de nämligen på platser, som ligger långt utanför den nuvarande bygden, Det mest slående exemplet härpå är hällmålningen på Flatruet i Härjedalen. Den ligger ute i ödemarken, uppe på gränsen till själva kalvfjället. Måhända har ingen annan fornlämning i vårt land ett sådant fascinerande läge som denna, med milsvid utsikt över obebodda skogstrakter. Anmärkningsvärt är även, att ristningarna och målningarna på ett undantag när inte förekommer i de fornminnesrikaste trakterna i Norrland.

De senare årens undersökningar, särskilt de som Riksantikvarieämbetet har utfört i samband med utbyggandet av den norrländska vattenkraften, har i viss mån kastat ett nytt ljus över dessa egenartade förhållanden. Det visar sig nämligen, att man överallt i det inre Norrland, från nordligaste Dalarna och upp till riksgränsen i norr, finner spåren efter en stenåldersbosättning. Utmed sjöar och vattendrag ända upp i det egentliga fjällområdet träffar man på fynd — pilspetsar, spjutspetsar,

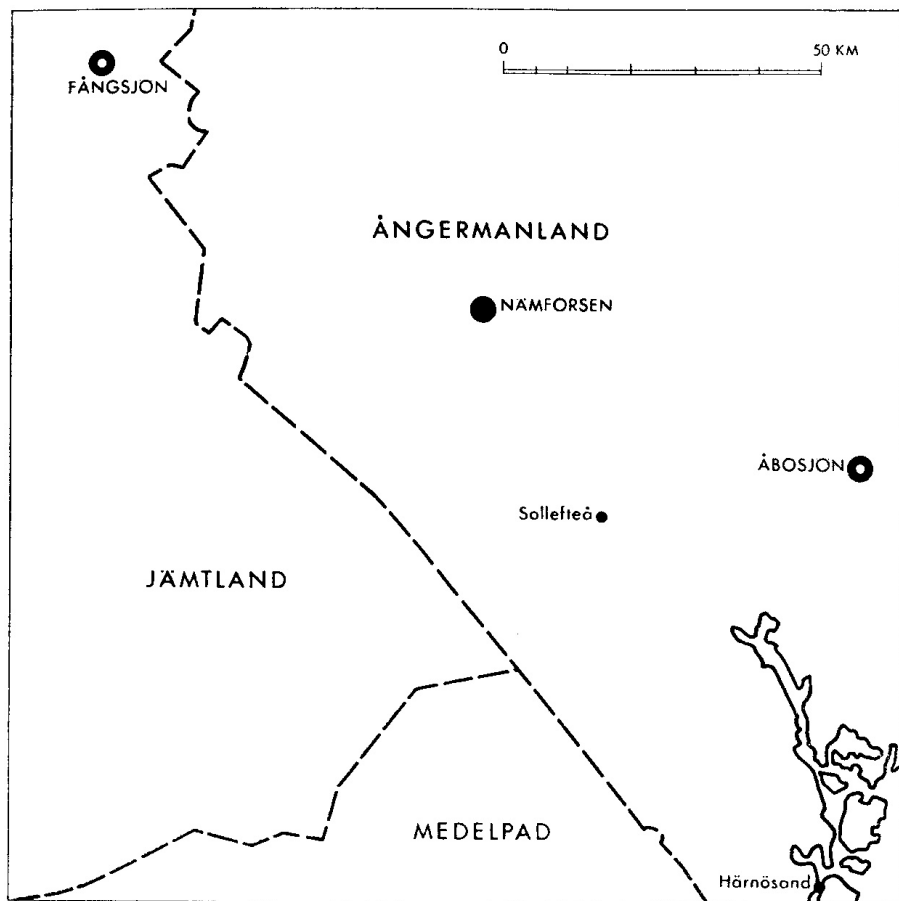
HÄLLRISTNINGAR I NORRLAND

● Viktigare hällristning ○ Hällmålning Bild 15. Karta över mellersta Norrland

knivar, skrapor av olika slag m. m., allt av kvarts, kvartsit och skiffer. Fynden ligger på de boplatser eller rastplatser, som ett jagande och fiskande folk har lämnat efter sig. De har haft dessa väldiga vidder här uppe till sina jaktmarker, och de har behövt sådana stora områden för att kunna skaffa sig sitt uppehälle. Jakten och fisket har varit deras näringsfång och livsbetingelse. Detta

HÄLLRISTNINGAR I NORRLAND

återspeglas också på målningarna och ristningarna, där villebrådet är det ständigt återkommande motivet. Den säregna miljö, i vilken man finner dessa tavlor, får härigenom sin naturliga förklaring. De ligger alla i stenåldersfolkets jaktmarker.

De framkomna boplatssfunden ger även en säkrare bakgrund, när det gäller att datera dessa bilder. Man har därvid tidigare framför allt utgått från stilistiska grunder och från jämförelser

HÄLLRISTNINGAR I NORRLAND

med de sydsandinaviska ristningarna. De stiliserade Nämforsenbilderna, fotsulor, solhjul och skepp, har ansetts tillhöra bronsåldern, De naturalistiska bilderna skulle då vara äldre. I vissa fall har man även av stilistiska skäl trott sig kunna datera några av de norrländska ristningarna till äldre stenålder, till tiden mellan 5000 och 3000 f. Kr. Som exempel härpå kan nämnas ristningarna vid Gärde och Offerdal i Jämtland, som skulle ha denna höga ålder.

Nu visar det sig vid genomgången av detta nyare boplatmaterial från Norrlands inre delar, att det finns mycket som talar för att dessa fynd inte skulle vara äldre än från tiden omkring 2500 f. Kr. I detta fyndmaterial finns vidare importerade föremål, som kommer söder och öster ifrån, och som ger säkrare dateringsmöjligheter, Bland detta material finns fynd, som säkert tillhör brons- och järnåldern i Sydsandinavien. Dessa jägare och fiskare skulle alltså här uppe ha levat kvar på ett stenåldersstadium under mycket långa tidsrymder. Det är till och med tänkbart, att denna stenålderskultur kan ha levat kvar ända fram till medeltiden. Ännu är det insamlade fyndmaterialet inte så stort, att man med säkerhet kan göra ett sådant påstående.

Skulle dessa iakttagelser och antaganden vara riktiga, då följer också härav, som tidigare har framhållits i kapitlet om hällristningskonsten, att man har målat och ristat sina jaktmagiska bilder under dessa långa tidsrymder. De äldsta bilderna skulle därvid, så vitt man nu kan bedöma, inte vara äldre än omkring 4500 år.

De norrländska bildframställningarna har i ett flertal uppsatser skildrats av Gustaf Hallström, kännaren av detta material. Någon sammanfattande framställning finns tyvärr ännu inte.

I det följande redogöres för några av de märkligaste lokalerna med målningar och ristningar.

HÄLLRISTNINGAR I NORRLAND

FLATRUET, STORSJÖ SOCKEN, HÄRJEDALEN

Målningen är belägen på Flatruet, ca 7 km nordöst om byn Mässlingen till vilken en mindre 9 km lång bilväg leder öster ut från landsvägen Ljungdalen—Funäsdalen. Från Mässlingen kan man numera fortsätta ytterligare ca 5 km med bil på en sämre körväg till Ruvallen. Utstakad gångväg leder fram till målningen.

Den består av ett 20-tal figurer målade på en begränsad yta, omkring 2 X 1 m på den lodräta berghällen. De flesta figurerna utgöres av älgar, några av dem ganska väl karaktäriserade. En av bilderna föreställer med ganska stor säkerhet en björn. Vidare märkes några schematiskt tecknade människofigurer med kropparna närmast tecknade som en triangel. Färgen är röd. Man kan tydligt se hur den har sugits in ett stycke i den glasartade ytan (bild 1).

Målningen upptäcktes 1896.

LANDVERK, ÅRE SOCKEN, JÄMTLAND

Ristningen är belägen ca 3 km sydöst om gården Vallan vid landsvägen Åre—Enafors, på en utskjutande udde i Ånnsjöns norra ända nära utloppet, ca 100 m söder om gården Landverk. Till gården leder en mindre körväg. Ristningen är inhuggen på den mot sjön brant stupande klippan. Den är svår att se annat än från sjösidan, Platsen är lättast tillgänglig vintertid (bild 2).

Ristningen består av två älgfigurer, inhuggna i själva vattenbrynet, samt några svagare linjer eller otydliga figurer. Den största älgbilden är omkring 1,7 m lång. Av särskilt intresse är de s. k. livslinjerna, som är inhuggna innanför de konturbildande linjerna. De avbildar antagligen de livsviktiga inre organen.

Vid en genomgång av sjöns stränder under senare år har framkommit ett antal fynd, som markerar stenåldersboplatser.

HÄLLRISTNINGAR I NORRLAND

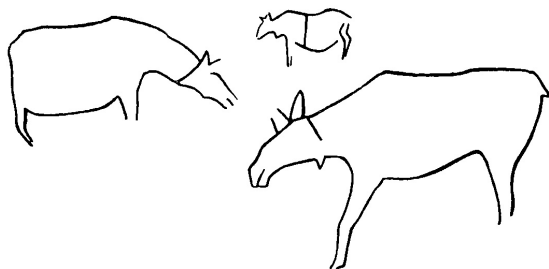

Bild 16. Hällristningar från Gärde i Offerdals socken, Jämtland.

Efter G. Hallström

Ristningen har gjorts av det stenåldersfolk, som under vissa jakttider uppehållit sig kring sjön.

Ristningen beskrives första gången 1891.

GLÖSA, ASENS SOCKEN, JÄMTLAND

Ristningen är belägen på norra sidan av sjön Alsen, 0,5 km norr om landsvägen vid gården Glösa. Från landsvägen leder en gångväg upp till ristningen. Platsen är lätt tillgänglig. Glösa-bäckens fall spolar delvis över ristningen.

Denna består av närmare 40 figurer. Den största gruppen består av omkring 30 djur, alla ristade tätt intill varandra. Djuren är ganska dåligt karakteriserade. Det är anmärkningsvärt, att alla fyra benen på djuren är utritade, i motsats till vad fallet är på de bättre norrländska ristningarna. Det torde vara älgar eller möjligen renar som avbildats. Figurerna är 0,2—0,6 m stora.

Ristningen har varit känd sedan senare delen av 1700-talet.

GÄRDE, OFFERDALS SOCKEN, JÄMTLAND

Ristningen är belägen på hällarna vid och i Gärdeån mellan kraftverket och bron över ån, omkring 1 km öster om Gärdeåns

HÄLLRISTNINGAR I NORRLAND

utlopp ur Gärdesjön. Bilväg till Gärde by, därifrån gångväg. Gärderistningen är anmärkningsvärd genom de i stor skala tecknade älgfigurerna. Den största älgen är tecknad i full storlek. Djurets kropp och ställning är här utmärkt väl karaktäriserad. Älgbilden är kanske den mest naturalistiska figuren på de norrländska ristningarna. Även de två andra älgarna på Gärderistningen är säkert utförda. Dessutom förekommer en björnfigur samt fotspår av älg (bild 16).

Ristningen blev känd först 1928.

HÄSTSKOTJÄRN, KALLS SOCKEN, JÄMTLAND

Målningen är belägen vid den lilla sjön Hästskotjärn, ca 8 km sydväst om gården Frankrike till vilken bilväg finns från Landösjön. Från Frankrike går en led till sjön. Platsen torde vara lättast tillgänglig vintertid.

Målningen är utförd på en lodrät häll omedelbart intill vattenytan. På hällen är ett 10-tal figurer målade, delvis i varandra. Några av figurerna är därför svåra att uppfatta. Det är framför allt djur, som man har avbildat; några tydligt karaktäriserade som älgar. Figurerna är konturtecknade med röd färg.

Målningen är känd sedan slutet av 1800-talet.

FÅNGSJÖN, STRÖMS SOCKEN, JÄMTLAND

Målningen är belägen på Fångsjöberget ca 5 km sydöst om Ulriksfors, på nordöstra stranden av Fångsjön, rakt norr om Vågdalens by vid landsvägen Ulriksfors—Ramsele. Platsen är endast åtkomlig från sjösidan. Den torde vara lättast tillgänglig under vintern.

Målningen påträffades av en ren tillfällighet. Den är utförd på den mot vattnet brant stupande bergväggen, som här har en glasklar och hård yta. Figurerna är målade strax ovanför vattenytan. Ett 20-tal djur eller djurfragment är bevarade. Djuren synes vara älgar. Storleken varierar från 0,4—1,5 m. Flera av

HÄLLRISTNINGAR I NORRLAND

Bild 17. Ett parti av hållristningarna vid Nämforsen, Ådals-Lidens socken, Ångermanland. Efter avgjutning i Statens Historiska Museum
figurerna är otydliga. Förutom djurbilderna är ett antal egenartade, rombliknande eller nätliknande geometriska figurer avbildade.

Målningen upptäcktes först 1950.

NÄMFORSEN, ADALS-LIDENS SOCKEN, ÅNGERMANLAND

Ristningarna är belägna på öarna i forsen vid Nämforsen samt på de angränsande partierna av norra älvstranden. Riksantikvarieämbetet har uppmålat ett antal figurer. Nämforsens kraftverk har byggt landgångar och trappor, så att de uppmålade partierna är lätt tillgängliga.

Inom området är inte mindre än närmare 1400 figurer kända, fördelade på omkring 200 grupper. Nämforsen torde hysa den största samlade gruppen hållristningar på ett begränsat område i norra Europa. Figurerna på ristningarna är i allmänhet små, omkring 0,3—0,4 m. Betydligt större bilder finns dock, och figurernas storlek växlar mellan 0,1—2,2 m. De största bilderna är skeppsfigurerna (bild 3, 17).

Till allra största delen har man huggit in djurfigurer, framför allt älgar. Härtill kommer ett 10-tal fiskar, tydligen laxar. Näm-

HÄLLRISTNINGAR I NORRLAND

forsen hade ett berömt laxfiske även i senare tid, ända tills kraftverket byggdes. Enstaka fågelbilder förekommer också. Vidare finns ett antal människofigurer, en del av dessa starkt schematiserade, med kroppen tecknad som en trekant. Slutligen finns här ett antal figurer med stiliserad teckning, skepp, solhjul och skålgropar.

Ristningarna omnämnes första gången 1705 i en latinsk avhandling om Ångermanland. Något avbildningsverk över dem finns ännu ej.

År 1944 utförde Riksantikvarieämbetet en undersökning vid Nämforsen i samband med att kraftverket uppfördes. Härvid påträffades en mycket stor stenåldersboplatz på södra älvsstranden, mitt för ristningarna på öarna. Platsen är belägen, där kraftverkets ställverk nu ligger. Här tillvaratogs stora mängder redskap, pilspetsar, spjutspetsar, knivar och framför allt skrapor i stora mängder. Fragment av lerkärl förekommer även. Redskapen är gjorda av kvarts, kvartsit och skiffer. Fynden tillhör Statens Historiska Museum i Stockholm.

Boplatsen är en av de större i Norrland. Man kan med säkerhet säga, att den har varit bebodd under betydande tidsskeden, under sydiskandinavisk sten- och bronsålder, möjligen även under järnåldern. Det är boplatsens innevånare som har huggit sina jaktmagiska bilder på öarna i forsen. Forsen har man använt som en enda stor jaktfälla. De djur, som drevs ned i denna, spolades upp på de ristade hållarna.